

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری

فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان‌نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

عنوان:

سوگواری از منظر مذاهب

استاد راهنما:

حجة الاسلام اکبر احمد پور

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد تقی فخلعی

نگارش

سمیه صنعتی

تابستان ۹۰

تقدیم بہ

سرور و سالار شہیدان امام حسین (ع)

و آستان پر مہر حضرت ثامن انجج علی بن موسی الرضا (ع)

کہ توفیق شش سال تحصیل در جوار بارگاہ ملکوتیش نصیبم شد

و با سپاس فراوان از

استاد کرامت قدم حجۃ الاسلام احمد پور بہ خاطر راہنمایی ہای ارزندہ شان

و استاد مشاورم جناب آقای دکتر فخلعی کہ دلسوزانہ حمایتم کردند

و با تشکر از خانوادہ و بہسرم کہ مراد انجام این مهم یاری کردند

بسمه تعالی
مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: سوگواری از منظر مذاهب

نویسنده: سمیه صنعتی

نام استاد راهنما: حجة الاسلام اکبر احمد پور

نام استاد مشاور: دکتر محمد تقی فخلعی

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	رشته تحصیلی: الهیات
تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۱۲/۱۸		تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۷/۹
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	دکتری	تعداد صفحات: ۱۸۵

چکیده پایان نامه:

سوگواری برای اموات، اعم از افراد عادی و اولیای دین، که با شیوه‌ها و گونه‌های متفاوتی صورت می‌گیرد، با همه اهمیت و جایگاه آن در طول تاریخ و نیز گستره‌ای که از آن برخوردار است، با اختلاف نظر فقهای مذاهب روبرو است و در قرن‌های اخیر، دچار آفات، تحریفات و چالش‌هایی به ویژه از سوی دیدگاه‌های معارض و هابیت شده است.

این پژوهش، ضمن توضیحاتی راجع به گونه‌های رایج و معمول در سوگواری و بررسی پیشینه و فلسفه آن، به بیان دیدگاه‌های فقهای شیعه و اهل سنت، با تفکیک مذاهب پرداخته، و همچنین مستندات فقها، در جواز و عدم جواز سوگواری را مورد بررسی قرار داده و شبهات وارده را به نقد کشیده است.

در نتیجه این مباحث، ثابت شده است که اصل عزاداری، مباح و مشروع و مورد تأیید امامان شیعی و صاحب نظران اسلامی است و تا زمانی که عزاداری، مشتمل بر باطل و نارواهای شرعی نباشد و موجب وهن مذهب نگردد، مشروع و مجاز است و هیچ دلیلی در شرع بر عدم جواز این گونه سوگواری نیست.

امضای استاد راهنما:	کلید واژه ها: ۱- سوگواری؛ ۲- عزاداری؛
تاریخ: ۱۳۹۰/۷/۹	۳- آیین‌های مذهبی؛ ۴- وهابیت؛ ۵- بدعت.

فهرست مطالب

صفحه

مقدمه	۱
تبیین موضوع	۲
پیشینه پژوهش	۳
پرسش‌ها	۳
فرضیه‌ها	۳
ضرورت پژوهش	۴
روش پژوهش	۵
ساختار پژوهش	۵

بخش اول: کلیات

فصل اول- تعاریف و اصطلاحات	۸
۱- تعریف سوگواری	۸
۲- اصطلاحات مرتبط و همسو	۱۰
۲-۱- عزا	۱۰
۲-۲- ماتم	۱۱
۲-۳- مرثیه	۱۲
۲-۴- ندبه	۱۳
۲-۵- نوحه	۱۴

- ۱۵..... ۲-۶- جزع
- ۱۵..... ۲-۷- بکاء
- ۱۵..... ۲-۸- تسلیت
- ۱۶..... ۲-۹- عویل
- ۱۶..... ۲-۱۰- لطمه

۱۸..... فصل دوم- گونه‌های سوگواری

- ۱۹..... ۱- گونه‌های مشترک
- ۱۹..... ۱-۱- مجالس سوگ
- ۲۰..... ۱-۲- سیاه پوشی
- ۲۳..... ۱-۳- گریستن
- ۲۵..... ۱-۴- تسلیت و تعزیت
- ۲۷..... ۱-۵- نوحه سرایی
- ۲۸..... ۱-۶- مرثیه خوانی
- ۲۹..... ۱-۷- انفاق برای مردگان
- ۳۰..... ۱-۸- مراسم تجدید عزاداری
- ۳۲..... ۲- گونه‌های سوگواری اولیای دین
- ۳۲..... ۲-۱- سینه زنی و زنجیر زنی
- ۳۴..... ۲-۲- حمل علم و نخل
- ۳۵..... ۲-۳- قمه زنی
- ۳۶..... ۲-۴- تعزیه خوانی

۳۸..... فصل سوم- پیشینه سوگواری

- ۳۸..... ۱- سوگواری پیش از اسلام

۴۱.....	۲- سوگواری در قرون اولیه اسلام
۴۴.....	۳- سوگواری در سده‌های میانی اسلام
۴۶.....	۴- سوگواری در سرزمین‌های دیگر
۴۹.....	فصل چهارم - فلسفه سوگواری
۵۰.....	۱- تحلیل عاطفی- روانشناختی
۵۲.....	۲- تحلیل اجتماعی و فرهنگی
۵۳.....	۲-۱- اظهار همدردی
۵۳.....	۲-۲- بزرگداشت یاد اموات و احیای مکتب آنان
۵۴.....	۲-۳- کارکرد تعلیمی و اطلاع‌رسانی
۵۵.....	۲-۴- تقویت باورهای دینی
۵۵.....	۲-۵- تقویت همبستگی اجتماعی
۵۶.....	۲-۶- اسوه‌سازی
۵۷.....	۲-۷- آثار اخلاقی
۵۸.....	۲-۸- تسکین آلام و تحذیر مصائب فردی
۵۹.....	۲-۹- اطعام فقرا
۵۹.....	۲-۱۰- آثار سیاسی سوگواری

بخش دوم- بررسی تفصیلی آرا و مستندات

۶۲.....	فصل اول - آرای فقهای شیعه
۶۲.....	۱- تعزیت و تسلیت مصیبت دیدگان
۶۶.....	۲- برپایی مجلس تعزیت
۶۸.....	۳- گریه بر میت
۶۹.....	۴- لطمه زدن به بدن و صورت

- ۵- جامه دریدن ۷۱
- ۶- نوحه سرایی ۷۳
- ۷- اطعام بستگان میت ۷۵
- ۸- متمایز شدن صاحبان عزا ۷۷
- ۹- زیارت اهل قبور ۷۸

فصل دوم - آرای فقهای اهل سنت به تفکیک مذاهب ۸۰

- ۱- تعزیت از دیدگاه فقهای اهل سنت ۸۰
- ۲- برپایی مجلس تعزیت ۸۳
- ۳- گریه بر میت در دیدگاه فقهای اهل سنت ۸۵
- ۴- سوگواری های نامشروع ۸۷
- ۵- نوحه سرایی بر میت در فقه اهل سنت ۸۹
- ۶- مرثی در فقه اهل سنت ۹۱
- ۷- اطعام در فقه اهل سنت ۹۳
- ۸- زیارت اهل قبور ۹۳

فصل سوم - مستندات قائلان به جواز ۹۶

- أ- کتاب ۹۶
- ۱- گریه بر یعقوب ۹۶
- ۲- تعظیم شعائر الهی ۹۸
- ۳- محبت به ذوی القربی ۹۹
- ۴- تعاون و همکاری ۹۹
- ب- سنت ۹۹

- ۱- روایات شیعی ۱۰۰
- ۱-۱- روایات مربوط به مجالس سوگواری ۱۰۰
- ۱-۲- روایات مربوط به تسلیت مصیبت دیدگان ۱۰۲
- ۱-۳- روایات مربوط به گریه براموات ۱۰۴
- ۱-۴- روایات مربوط به نوحه سرایی ۱۰۷
- ۱-۵- روایات مربوط به پاره کردن لباس ۱۰۸
- ۱-۶- روایات مربوط به اطعام مصیبت دیدگان ۱۰۹
- ۱-۷- روایات مربوط به تشخیص مصیبت دیده ۱۱۰
- ۱-۸- روایات مربوط به زیارت اهل قبور ۱۱۱
- ۲- روایات اهل سنت ۱۱۳
- ۲-۱- تسلیت و تعزیت ۱۱۴
- ۲-۲- روایات مربوط به گریه ۱۱۵
- ۲-۳- اطعام مصیبت دیده ۱۱۷
- ۲-۴- زیارت اهل قبور ۱۱۷
- ج- سیره ۱۱۹
- ۱- سیره پیامبر اکرم (ص) ۱۱۹
- ۲- سیره معصومان ۱۲۳
- ۲-۱- سوگواری حضرت فاطمه (سلام الله علیها) ۱۲۳
- ۲-۲- سوگواری حضرت علی (علیه السلام) ۱۲۴
- ۲-۳- سوگواری امام حسن و امام حسین (علیهما السلام) ۱۲۵
- ۲-۴- سوگواری امام سجاد (علیه السلام) ۱۲۶
- ۲-۵- سوگواری امام باقر (علیه السلام) ۱۲۶
- ۲-۶- سوگواری امام صادق (علیه السلام) ۱۲۶

- ۱۲۷..... ۲-۷- سوگواری امام رضا (علیه السلام)
- ۱۲۷..... ۲-۸- سوگواری امام حسن عسکری (علیه السلام)
- ۱۲۸..... ۳- سیره صحابه
- ۱۳۱..... د- اصل اباحه

فصل چهارم - مستندات قائلان به عدم جواز

- ۱۳۳..... ۱- تجدید حزن و اندوه
- ۱۳۵..... ۲- روایات مخالف عزاداری
- ۱۳۵..... ۲-۱- روایات مخالف گریه
- ۱۳۹..... ۲-۲- روایات مخالف نوحه
- ۱۴۴..... ۲-۳- روایات مخالف جزع و پاره کردن لباس
- ۱۴۸..... ۳- بدعت انگاری سوگواری
- ۱۵۰..... ا- پاسخ اول
- ۱۵۲..... ب- پاسخ دوم
- ۱۵۳..... ج- پاسخ سوم
- ۱۵۴..... د- پاسخ چهارم
- ۱۵۴..... ه- پاسخ پنجم
- ۱۵۵..... ۴- مخالفت با قضا و قدر الهی
- ۱۵۸..... پاسخ شبهه

فصل پنجم - آسیب شناسی عزاداری

- ۱۶۱..... ۱- آسیب های گفتاری
- ۱۶۱..... ۱-۱- تحریف لفظی و معنوی
- ۱۶۲..... ۱-۲- دروغ

۱۶۲.....	۱-۳- غلو
۱۶۳.....	۲- آسیب‌های کرداری
۱۶۳.....	۲-۱- آمیختن مجالس عزاداری با آهنگ و آلات موسیقی
۱۶۴.....	۲-۲- آزار نفس و اذیت بدن
۱۶۶.....	۲-۳- برگزاری مراسم تجملاتی
۱۶۷.....	۲-۴- اعمال نامشروع دیگر
۱۶۸.....	۲-۵- ضعف بینش و دانش
۱۶۹.....	نتایج پایانی
۱۷۲.....	کتابنامه

مقدمه

تبیین موضوع

پیشینه پژوهش

پرسش‌ها

فرضیه‌ها

ضرورت پژوهش

روش پژوهش

ساختار پژوهش

تبیین موضوع

مرگ عزیزان، از جمله اتفاقات ناگواری است که در زندگی هر انسانی ناگزیر رخ می‌دهد. انسان طوری آفریده شده است که بدون داشتن رابطه بادیگران نمی‌تواند زندگی کند و هنگامی که بر اثر یک حادثه یا در گذر ایام، یکی از این رابطه‌ها به مرگ بینجامد، تأثیرات شگرفی را در روحیه فرد می‌گذارد.

واکنش آنی افراد پس از شنیدن خبر مرگ نزدیکان، اغلب با شوک و ناباوری همراه است. از این رو، روزهای نخست را باید سخت‌ترین روزهای آنان به شمار آورد. مراسم مختلفی برگزار می‌شود و دوستان و نزدیکان جمع می‌شوند، تا مایه آرامش خانواده مصیبت زده گردند و عبور از این حادثه را برای آنان تسهیل نمایند.

مراسم سوگواری که با هدف بزرگداشت درگذشتگان، اعم از اولیای دین و افراد عادی، چه به صورت فردی و چه مجالس اجتماعی برگزار می‌گردد، تنها به روزها و یا ماه‌های بعد از مرگ متوفی اختصاص ندارد. بلکه تجدید عزاداری و سوگواری در طول تاریخ برای رجال دینی، از آیین‌های دیرینی است که وجود داشته است. ضمن آنکه مراسم سوگواری با توجه به خاستگاه قومیتی، متفاوت بوده و به شکل‌های مختلفی صورت می‌گیرد.

این تحقیق در صدد است تا با توجه به وجود برخی اختلاف‌های فقهی که در میان مذاهب در رابطه با سوگواری و گونه‌های متفاوت آن وجود دارد، به ویژه موضع ردّ و انکار سلفیّه اهل سنت، که امروزه در چهره و هایت خودنمایی می‌کند، سوگواری را از زاویه نگاه فقهی مذاهب و جریان‌های عام فقهی در طول تاریخ، مورد مطالعه و بررسی قرار دهد و ابعاد آن را آشکار سازد و در حد ممکن، الگوی درست سوگواری را شناسایی کند.

پیشینه پژوهش

در این زمینه، پایان‌نامه‌هایی که نوشته شده، بیشتر به بررسی آیین سوگواری شیعه، در مقایسه با زرتشت و بررسی مستندات گریه بر امام حسین - علیه السلام - پرداخته است. پدیدآورندگان کتاب‌ها و مقالات موجود نیز موضوع عزاداری نسبت به امام حسین - علیه السلام - را مورد توجه قرار داده و به مبحث سوگواری عام، که این تحقیق به آن نگاه ویژه دارد، کمتر توجه نموده است. از این رو به نظر می‌رسد که بدون رویکرد ترویجی در مسأله، صرفاً از منظر فقه استدلالی و با نگاه مقارن به قضیه، کمتر کار شده است.

پرسش‌ها: اصلی:

۱- آیا گریه و سوگواری نسبت به درگذشتگان، به ویژه نیکان و برجستگان، از نظر مذاهب فقهی، عملی نامشروع و غیر دینی است؟

فرعی:

- ۱- رفتارها و شیوه‌های درست و نادرست در عزاداری چگونه است؟
- ۲- آیا می‌توان در منابع دینی (قرآن و سنت) و سیره مسلمانان، نشانه‌هایی از تأیید سوگواری یافت؟
- ۳- چه شبهات و نقدهایی بر سوگواری وارد شده است؟

فرضیه‌ها

۱- در اسلام سوگواری اصلی است مشروع و پذیرفتنی، که می‌تواند به گونه‌های متفاوت بروز و ظهور یابد. این سوگواری‌ها و شیوه‌های گوناگون آن، تا زمانی که همراه با رفتارهای خلاف

شرع نباشد، مجاز، و بلکه مطلوب و پسندیده است، و حتی برپایی آن برای امامان و بزرگان و کسانی که به لحاظ نظری و عملی، نماد دین به شمار می‌روند، مستحب نیز خواهد بود.

۲- در فقه اهل سنت، گروهی با استناد به ادله‌ای چون روایات و سیره سلف، سوگواری را بدعت و بیگانه با سنت و مخالف قضا و قدر الهی دانسته‌اند.

۳- بسیاری از رفتارها و شیوه‌های درست سوگواری را می‌توان در روایات و سیره عملی پیامبر و ائمه یافت و بر آن مهر تأیید نهاد؛ اما این واقعیت را نمی‌توان نادیده انگاشت که برخی رفتارهای سوگوار گونه‌ای که امروز در محیط‌های مذهبی (هرچند اندک) به چشم می‌خورد، آمیخته با خرافات و جهالت‌هاست، که به نظر می‌رسد مورد تأیید دین نیست. از جمله: آیین قمه‌زنی، استفاده از آلات موسیقی، دریدن جامه و خراشیدن صورت و غیره، که برخی از این موارد، افزون بر زیان‌رسانی به بدن، موجب وهن مذهب نیز خواهد گشت.

۴- اصل تعظیم شعائر اسلامی که برآمده از آیات قرآنی است، و نیز سوگواری یعقوب در فراق یوسف، با در نظر داشتن قواعد جانبی آن، می‌تواند برپایی محافل سوگواری اولیای دین و نیز دیگر از دست رفتگان را، به ویژه آنانی را که از وجاهت دینی برخوردارند، از نظر انطباق با قواعد و آموزه‌های عمومی شریعت، هم‌سو ساخته و آن را در بر گیرد.

ضمن آنکه روایات بسیاری از رسول خدا (ص) و امامان (ع)، در تأیید سوگواری بر مردگان، به اضافه سیره عملی آنان در دست است، که به وضوح مشروع بودن سوگواری را به اثبات می‌رساند.

۵- قائلین به عدم جواز سوگواری، دلایلی را برای اثبات سخن خویش مطرح کرده‌اند و نقدها و شبهات بسیاری، در گذشته و حال، به سوگواری وارد کرده‌اند. از جمله: اینکه، مراسم سوگواری در سیره سلف نبوده است و نوعی بدعت است و همچنین آمیخته به کارهای نامشروعی است که جایز نیست و با قضا و قدر الهی ناسازگار است.

ضرورت پژوهش

متأسفانه سوگواری با همه اهمیت و جایگاهش در طول تاریخ، از سوی دشمنان و معاندان دینی دچار تحریفات، خطرات و آفات جدی شده است و وجود اختلاف نظر فقها در این رابطه، به

ویژه دیدگاه‌های معارض سلفی و ابن تیمیه و وهابیت در قرن‌های اخیر، و حمایت آن از سوی استعمار، این اتهامات و تحریفات را گاهی به خشونت بدل می‌سازد.

این اتهام‌ها و نیز ورود برخی آسیب‌ها و تحریفات به حوزه سوگواری، طرح مجدد بحث، با نگاه ویژه به آثار مثبت فردی و اجتماعی سوگواری، با توجه به مشکلات و بحران‌های فرارو بررسی مقارنه‌ای نظرات و بازخوانی شبهات، را می‌طلبد و ضرورت بررسی عالمانه و موشکافانه آن را، همراه با طرح مدل و شیوه مناسب آن ایجاد می‌کند، تا با توجه به گستره سوگواری و فرآیند آن در میان اقشار مردم، مورد استفاده عموم قرار گیرد.

باشد که با درک صحیح از این موضوع، گام‌هایی سازنده در جهت پیشرفت اهداف فرهنگ شیعی برداریم.

روش پژوهش

روشی که در تدوین این تحقیق از آن کمک جسته ایم، روش توصیفی و تحلیلی، با استفاده از کتاب‌های فارسی و عربی و مقالات و اینترنت بوده است و سعی شده از منابع معتبر استفاده شود.

ساختار پژوهش

این پژوهش متشکل از دو بخش کلی است. بخش اول این تحقیق مربوط به، کلیات بحث است، که برای فهم راحت‌تر و بهتر بحث اصلی و روشن‌تر شدن مباحث، در چهار فصل، مطالبی را بیان می‌دارد. در فصل اول، به تعریف از سوگواری و اصطلاحات مرتبط با آن پرداخته شده و در فصل دوم گونه‌های رایج سوگواری مورد توجه قرار گرفته و برای هر کدام توضیحی کوتاه بیان گشته است. در فصل سوم این بخش نیز، به پیشینه و سیر تاریخی سوگواری در قبل و بعد از اسلام پرداخته شده است. فصل چهارم، به فلسفه و چرایی سوگواری پاسخ می‌دهد و فواید و آثار سوگواری را در چند بعد: روانشناسی، اجتماعی و فرهنگی بیان می‌کند.

بخش دوم بحث، که قسمت اصلی مبحث است، مشتمل بر پنج فصل است که در دو فصل آن، آرای فقهای شیعه و آرای فقهای اهل سنت با تفکیک مذاهب حنفی، شافعی، مالکی،

حنبل، در رابطه با سوگواری و گونه‌های مختلف آن مطرح شده است. در دو فصل دیگر آن نیز، به بررسی مستندات و ادله کسانی که قائل به جواز و عدم جواز سوگواری اند، به تفصیل پرداخته شده است و در حد امکان شبهات وارده نقد و بررسی شده است. در نهایت نیز فصلی با عنوان آسیب شناسی عزاداری مطرح شده، که به بررسی آفات و تحریفات عزاداری امروز پرداخته است.

در نتیجه این مباحث مشخص می شود که، اصل سوگواری مباح و مشروع و مورد تأیید ائمه بوده و در کنار آن الگوی صحیح عزاداری نیز ارائه شده است.

بخش اول – کلیات

فصل اول – تعاریف و اصطلاحات

فصل دوم – گونه‌های سوگواری

فصل سوم – پیشینه سوگواری

فصل چهارم – فلسفه سوگواری

فصل اول - تعاریف و اصطلاحات

۱- تعریف سوگواری

سوگ، در لغت، به معنای مصیبت، غم و اندوه است و فرد ماتم زده و اندوهگین را سوگوار، و مراسم عزاداری و ماتم‌داری را سوگواری می‌گویند.^۱

سوگواری، مراسمی برای بهبود زخم‌های بازماندگان، آرامش بخشیدن به دل‌های داغدیدگان و بزرگداشتی برای درگذشتگان؛ اعم از افراد عادی یا اولیای دین است.

سوگواری و عزاداری در واقع، نشان دادن ناراحتی، نگرانی و تأسف، به طرق مختلف و با شدت و میزان لازم، در مقابل این فقدان و حادثه است. سوگواری، نه علامت ناتوانی است و نه از عدم مذهب خبر می‌دهد؛ بلکه امری طبیعی و مطابق با فطرت انسانی است.^۲

سوگواری، از دو منبع "سنت‌های الهی و آیین‌های مذهبی" و "آداب و رسوم بومی و ملی" شکل می‌گیرد. یعنی، هم دینی و الهی است، و هم بر سلايق مردمی و ابتکارات مشروع قومی و محله‌ای تکیه دارد. بنابراین این مراسم‌ها با توجه به، طبقه اجتماعی و گروه قومی و مذهبی متفاوت است، و به شیوه‌های مختلفی انجام می‌شود.

۱- معین، محمد، فرهنگ لغات و لغت نامه دهخدا، واژه سوگ.

۲- باب دیتز، سوگواری پس از فقدان، ص ۱۳ و ۱۶.

مراسم سوگواری، گاهی به صورت فردی انجام می شود، مانند: همدردی کردن زبانی با فرد داغدیده، گریه کردن همراه با فرد و شنیدن غم و غصه‌های او و یادآوری داغ‌های دیگران به ویژه بزرگان دینی و غیره. و اغلب نیز، به صورت مراسم‌های جمعی صورت می گیرد مانند: روضه‌خوانی و نوحه‌خوانی‌ها، مرثیه‌سرایی، ختم قرآن، سینه زنی و غیره. این مراسم‌ها، در جوامع مختلف معمولاً در چند مرحله زمانی سوم، هفتم، چهلم و سالگرد، با آداب و رسوم مخصوص و متفاوتی برگزار می شود.^۱

یکی از مردمی‌ترین مراسم سوگواری، مراسم عزاداری ائمه، به خصوص سالار شهیدان "امام حسین" - علیه السلام - است که به هیچ وجه با مراسم‌های معمولی، همانندی ندارد. پس از گذشت چهارده قرن و اندی از حادثه عاشورا، شرکت کنندگان، خود را داغدار دیده و با برگزاری مراسم، به یکدیگر و به صاحبان اصلی تسلی می دهند.

عزاداری بر ائمه، در اصطلاح، بر پایی محافل و شرکت سوگواران، برای رساندن صدای مظلومیت خاندان رسول خدا - صلی الله علیه و آله - به گوش مسلمانان، بیان رنج‌های جانکاه معصومان و افشاگری ستم ستمگران و انتقال فکر و فرهنگ امامان و زنده نگه داشتن یاد و نام آن‌ها است. برپایی چنین محافلی با شعر، نثر، مرثیه و نوحه، گریستن، سینه زدن و زنجیر زدن و غیره، همراه است؛ تا احساس و عاطفه و شور، با خردورزی و تعقل و شعور، همراه شود و درس‌ها و پیام‌های آنان با عمق جان دریافت شود.^۲

انجام مراسم سوگواری، متضمن ایجاد یک نظام یا سازمان اجتماعی است، که به طور همزمان و براساس فرهنگ و سنن پیشینیان و متناسب با نقش و منزلت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مذهبی شخص متوفی، تشکیل می گردد.

مراسم سوگواری، به لحاظ طبیعت خاصی که دارند، در اکثر مناطق جهان، به دو نوع صورت می گیرد.

۱- کاویانی، محمد، «مبثی در باب روانشناسی سوگواری - حقیقت ناب عزاداری»، **اطلاعات**، ص ۳۴۶ و ۳۴۷.

۲- ابن قولویه، جعفر بن محمد، **کامل الزیارت**، ص ۲۵-۴۳.